

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۰۱/۲۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۰/۰۶/۱۵

احمد بنکدار^۱، فریبا قرائی^۲، ناصر برک‌پور^۳

بررسی تطبیقی جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران و انگلستان^۴

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بازشناسی جایگاه قانونی اسناد طراحی شهری و همچنین فرایند تهیه و انواع اسناد در نظام برنامه‌ریزی ایران و انگلستان است. در این مقاله تفاوت‌ها و شباهت‌های نهادی و ساختاری و رویه‌ای میان جایگاه این اسناد در نظام برنامه‌ریزی ایران و انگلستان بررسی و مقایسه می‌شود. این پژوهش در حیطه پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد و با استفاده از چارچوب تحلیلی عمومیت‌گرایانه و کشف مغایرت و روش تحلیل داده‌های ثانویه (اسنادی)، سعی دارد تا شباهت‌ها و تفاوت‌ها را میان نظام برنامه‌ریزی ایران و انگلستان در زمینه جایگاه اسناد طراحی شهری مورد موشکافی قرار دهد. یافته‌ها نشان می‌دهند که تفرق عملکردی در ترتیبات نهادی - نهادهای قانون‌گذار و تهیه‌کننده و نیز نهادهای اجرایی در حوزه اختیارات و تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، نبود هماهنگی و همیاری و همکاری بین‌بخشی در دستگاه‌های ذی‌ربط، فقدان سیاست‌های طراحی مشخص در برنامه‌های توسعه فرادست اسناد طراحی شهری، ضعف در حوزه مشارکت مردمی، عدم نظارت و بازنگری در اسناد تهیه‌شده و ضعف در نهادهای مطالعاتی و پژوهشی به لحاظ درجه استقلال و سیاست‌گذاری از مهم‌ترین مشکلات رویه‌ای پیش‌روی اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران‌اند. این مسائل و مشکلات در واقع اصلی‌ترین تفاوت‌های ساختاری و نهادی و رویه‌ای جایگاه اسناد طراحی شهری میان دو نظام برنامه‌ریزی در دو کشور به شمار می‌آیند.

کلیدواژه‌ها: اسناد طراحی شهری، سیاست‌های طراحی، نظام برنامه‌ریزی انگلستان، نظام برنامه‌ریزی ایران، بررسی تطبیقی.

^۱ کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، استان تهران، شهر تهران

E-mail: ahmad.bonakdar@gmail.com

^۲ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، استان تهران، شهر تهران (نویسنده مسئول)

E-mail: gharai@art.ac.ir

^۳ دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، استان تهران، شهر تهران

E-mail: barakpur@yahoo.com

^۴ این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد احمد بنکدار با عنوان «بررسی تطبیقی جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی انگلستان و ایران»، به راهنمایی دکتر فریبا قرائی و مشاوره دکتر ناصر برک‌پور در دانشگاه هنر تهران است.

مقدمه

در نظام برنامه‌ریزی کنونی کشور، به‌ویژه در طرح‌های توسعه شهری، تصویر چندان روشنی از حوزه عمل و فرایند تهیه و تحقق‌پذیری و نیز جایگاه قانونی طراحی شهری وجود ندارد. اسناد طراحی شهری که بیشتر با هدف ساماندهی و افزایش کیفیت‌های بصری و کالبدی تهیه شده‌اند، نتوانسته‌اند آن‌گونه که باید، فرصت‌ها و جنبه‌های رفتاری و زیبایی‌شناختی را - که به تعبیر لنگ^۱ (2005) هدف طراحی شهری جز آن نیست - توأمان برای شهروندان و بازدیدکنندگان از شهر به ارمغان آورند. اغتشاش در سیمای حجمی و نظم بصری و فرم کالبدی و شکل نگرفتن فضاها و مکان‌های عمومی با کیفیت مطلوب در چند دهه اخیر در بیشتر شهرهای کشور گواه بر این مدعا است. میزان اثربخشی اسناد طراحی شهری در افزایش سطح کیفیت زندگی و پیامدهای ناشی از اجرای اسناد را نیز می‌بایست به نکات مذکور افزود. به عبارت دیگر، پرسش این است که تا چه میزان اسناد طراحی شهری، که با رویکرد افزایش کیفیت‌های بصری و کالبدی و عملکردی فضاها و مکان‌های شهری تهیه شده‌اند، توانسته‌اند به تحقق پیوندند و در افزایش ارتقای کیفی مکان‌ها تأثیر بگذارند. ارائه الگو و سازوکاری مشخص در زمینه جایگاه صحیح طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی در گرو شناخت و توجه به جایگاه طراحی شهری در نظام هدایت توسعه شهری است. این امر در طول دهه اخیر در نهادهای دولتی ایران مورد توجه فراوان بوده، ولی با این حال به توفیق چندان دست نیافته است.

این مقاله با بهره‌گیری از چارچوب بررسی تطبیقی، در پی تبیین شباهت‌ها و تفاوت‌های رویه‌ای در بستر شکل‌گیری و جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی انگلستان و ایران است. به منظور دستیابی به این هدف، با از نظر گذراندن پیشینه بررسی، ابتدا چارچوب روش‌شناختی بررسی تطبیقی تشریح می‌شود و پس از تبیین عناصر و پارامترهای بررسی تطبیقی جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام‌های برنامه‌ریزی دو کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پیشینه بررسی

یکی از نخستین تلاش‌های صورت گرفته در زمینه جایگاه طراحی شهری را ادموند بیکن^۲ (1963) انجام داده است. وی نقش حقیقی و گسترده مداخله طراحی شهری را از برنامه ناحیه‌ای تا تصویر معمارانه در فرایند برنامه‌ریزی جامع برای شهر ترسیم کرد. پانتر^۳ و کارمونا^۴ (1997) در مطالعه‌ای دیگر، ابعاد طراحی در برنامه‌ریزی را یکی از عرصه‌های شکل‌گیری سیاست‌های طراحی برشمردند. آنان سیاست‌های طراحی را عامل مهم مداخله مردم در کیفیت محیط زندگی می‌دانند. از دیگر مطالعات انجام‌شده در جایگاه طراحی شهری می‌توان به اینها اشاره کرد: به کمک طراحی - طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی: به سوی راهنمای عمل صحیح؛ که وزارت محیط‌زیست، حمل‌ونقل و مناطق شهری^۵ [DETR]، با کمک کمیسیون معماری و محیط مصنوع^۶ [CABE] در سال ۲۰۰۰ تهیه کرده است. در این راهنمای عمل صحیح، هفت مؤلفه کیفی طراحی شهری برای دستیابی به کیفیت بالای مکان‌های شهری به همراه انواع اسناد طراحی شهری - که می‌بایست برای شهرها تهیه شود - با در نظر گرفتن جایگاه این اسناد در برنامه‌های توسعه آمده است. مدنی‌پور (2006) نیز از نقش و اهمیت طراحی شهری و جایگاه این دانش در تغییر شاکله کلی شهرها یاد می‌کند و معتقد است که اهمیت طراحی شهری همانا در تولید فضاهای شهری و انطباق آنها با شرایط جدید شهرهاست.

در بیشتر مقالات و طرح‌های پژوهشی ایران، به ابعاد محتوایی طراحی شهری توجه گردیده و به بیان کیفیت‌ها و مؤلفه‌های سازنده طراحی شهری و یا راهنماها و دستورالعمل‌های طراحی فضاها و مکان‌ها پرداخته شده است (برای مثال، ن.ک. گلکار، ۱۳۷۹؛ ذکاوت، ۱۳۸۱؛ بحرینی و امین‌زاده، ۱۳۸۵). با این حال با مرور متون داخلی، می‌توان مطالعاتی را در مورد جایگاه طراحی شهری و سیاست‌های طراحی در برنامه‌های توسعه و نظام هدایت توسعه شهری یافت. ذکاوت (۱۳۸۱) در مطالعه‌ای، از سیاست‌های طراحی و راهنمای طراحی به عنوان دو حلقه بسیار مهم از زنجیره مؤلفه‌های شکل‌دهنده اسناد نظام هدایت در برنامه‌های طراحی شهری نام می‌برد. وی بر نبود جایگاه قانونی نظام طراحی شهری در کشور اشاره می‌کند. ذکاوت (۱۳۸۴) در مطالعه‌ای دیگر به مرور جایگاه سیاست‌های طراحی در نظام هدایت و راهبری طراحی شهری به همراه اعمال این سیاست‌ها بر برنامه‌های توسعه کشور انگلستان پرداخته است. در تلاشی دیگر، گلکار (۱۳۸۶) الگویی چندسطحی را برای هدایت و کنترل طراحی شهری در شهر جدید رامشیر پیشنهاد می‌کند. در این الگو، سه سطح کلان (برنامه راهبردی طراحی)، میانی (چارچوب طراحی شهری) و خرد (طرح جامع سه بعدی طراحی شهری) در حیطه عمل طراحی شهری معرفی می‌شود. این الگو از نمونه‌های موفق در به‌کارگیری صحیح سلسله‌مراتب و تعریف مناسب فرایند طراحی شهری در مقیاس شهر است و شباهت بسیاری به الگوی اسناد طراحی در گستره شهر در انگلستان دارد. طرح پژوهشی طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه شهری که در مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری در سال ۱۳۸۶ انجام گرفته است، به لحاظ محتوا می‌تواند از طرح‌های مهم مرتبط با نوشتار حاضر باشد. در این طرح پرسش‌های اصلی پژوهش در قلمرو، وظیفه، روش‌ها، محصول و جایگاه طراحی شهری خلاصه شده است. با این حال، بسیاری از مطالب این پژوهش درباره موضوعات محتوایی طراحی شهری است. این طرح به دلایلی در دستیابی به موضوع اصلی آن چندان توفیق نمی‌یابد: نخست آنکه جایگاه طراحی شهری در تجربیات جهانی بیشتر به مفهوم طراحی شهری در تجربه جهانی خلاصه شده است. دوم آنکه بررسی تجارب ایران، به توضیح شرح خدمات طرح‌های توسعه محدود شده است. یافته‌های طرح نیز کمتر به پرسش‌های اصلی پژوهش پرداخته‌اند. با این حال، ارزیابی پروژه‌های طراحی شهری در این پژوهش به خوبی انجام پذیرفته است. در این ارزیابی مشکلات مواجهه‌ای و محتوایی و اجرایی از عوامل ناکارآمدی و عدم تحقق طرح‌های طراحی شهری برشمرده می‌شود.

همچنین در یکی از مقالات پژوهشی مهم دیگر مرتبط با موضوع این نوشتار، گلکار (۱۳۸۸) در طراحی شهری سیاست‌گذار و طراحی شهری طرح‌ریز، یکی از مسائل مهم مرتبط با دانش طراحی شهری و استفاده از آن را در هدایت و کنترل کالبدی شهرها مطرح می‌کند. وی الگوهایی عملیاتی را برای استفاده در حوزه طراحی شهری سیاست‌گذار و طرح‌ریز، مبتنی بر تجارب پیشین در پروژه‌های اجرایی، در قالب دو سطح میانی و خرد - مانند پیاده‌سازی طرح جدید شهر رامشیر - طبقه‌بندی و پیشنهاد می‌کند و به معرفی مراجع قانونی برای سطح کلان و میانی و خرد، با توجه به مستندات قانونی و ظرفیت‌های موجود نظام شهرسازی کشور، می‌پردازد.

مبانی روش‌شناختی بررسی تطبیقی

امروزه بررسی تطبیقی^۷ از اجزای جدانشدنی پژوهش‌ها در علوم شهری و رشته‌های مرتبط با آن به شمار می‌رود و وجود ساختار قدرتمند تحلیلی مستلزم این نوع رویکرد است. رویکرد مذکور

اجازه می‌دهد تا با تعریف متغیرها و معیارهای قابل قیاس، عوامل نامربوط از بستر موضوع پژوهش حذف گردد (Pierre, 2005). نیچمان^۸ (2007, 1-2) در سرمقاله خود در نشریه جغرافیای شهری^۹ اشاره می‌کند که بررسی تطبیقی اگرچه تنها در دهه ۹۰ رو به افول گذاشته، همواره در شاخه‌های علوم اجتماعی و شهری حضوری مؤثری داشته است. بررسی، به عقیده پیکوانس^{۱۰} (2001) به معنای تلاش برای شناسایی روابط علت و معلول (سببی) و در عین حال تطبیق (مقایسه) از نظر پی‌یر^{۱۱} (2005) در ساده‌ترین حالت، شامل روندی است که ناظر، ویژگی‌ها و اهمیت موضوع و یا پدیده تحت مطالعه را بررسی و ارزیابی می‌کند. بررسی تطبیقی به عنوان فرایندی چندبعدی و جامع و نظام‌مند (سیستماتیک) و معطوف به بستر شناخته می‌شود و بایستی اشاره کرد که عمومیت و یا خصوصیت یافته‌های اکتشافی در مورد پژوهی‌ها را تنها در صورتی می‌توان دریافت که با یافته‌های مورد پژوهی دیگری به مقایسه گذاشته شود. در مطالعاتی که تیلی^{۱۲} (1984, 82-83) انجام داده است، چهار نوع بررسی با هدف یافتن تشابه‌ها و تفاوت‌ها، تعریف می‌شود: انحصارگرایانه^{۱۳}، عمومیت‌گرایانه^{۱۴}، کشف مغایرت^{۱۵} و فراگیر^{۱۶}.

بررسی عمومیت‌گرایانه، از رایج‌ترین انواع مطالعه‌های تطبیقی به شمار می‌رود و بیشتر به دنبال تشابهات است. بررسی با مطالعات سطحی آغاز می‌گردد و به تدریج عمیق‌تر می‌شود. در این بررسی، اهمیت نتایج بیش از فرایند رسیدن به آن است. بدین ترتیب، شواهد و مشاهدات نامتعارف - و در پاره‌ای موارد استثنایی - از طیف مطالعه خارج می‌شوند. در مقابل، بررسی کشف مغایرت، برخلاف بررسی تطبیقی عمومیت‌گرایانه، روند و فرایند حاکم در چگونگی حاصل شدن نتایج را در مطالعه حذف نمی‌کند. پارامترهای بررسی تطبیقی را میلز^{۱۷} و همکاران (2006) در چهار دسته کلی طبقه‌بندی کردند. از مهم‌ترین آنها می‌توان به انتخاب مورد مطالعه و مقیاس تحلیل، برنامه‌ریزی برای ایجاد شرایط هم‌ارز و متغیرمحوری^{۱۸} و یا موردمحوری^{۱۹} اشاره کرد.

در روند مطالعاتی مقاله حاضر، روش بررسی تطبیقی عمومیت‌گرایانه و کشف مغایرت به‌کار رفته^{۲۰} و راهبردی موازی در تحلیل پارامترهای تعریف شده به کار گرفته شده است. با انتخاب رهیافت موردمحوری، انگلستان و ایران نیز به عنوان موارد مطالعه انتخاب گردیده‌اند. در انتخاب انگلستان به عنوان نمونه برای مقایسه، دلایلی از این جمله تأثیرگذار بوده است: نظام سیاسی حاکم در انگلستان به عنوان بخشی از بریتانیای کبیر از نوع نیمه‌متمرکز است و تا حدودی خصوصیات تمرکز را نیز می‌توان در آن مشاهده کرد. به عنوان مثال، حکومت مرکزی دارای نظارت عالی و حق مداخله در امور و اختیارات حکومت محلی است. دیگر اینکه انگلستان در سطح برنامه‌های توسعه شهری در نظام برنامه‌ریزی بسیار پیشرو است. این کشور با سابقه طولانی در این امر نشان داده است که زمینه اصلاحات برنامه‌ریزی را به طور مستمر دنبال می‌کند. از مهم‌ترین اصلاحات دهه اخیر می‌توان به قانون برنامه‌ریزی و خرید اجباری^{۲۱} مصوب ۲۰۰۴، قانون برنامه‌ریزی^{۲۲} مصوب ۲۰۰۸، و قانون دموکراسی محلی و توسعه اقتصادی و عمرانی^{۲۳} مصوب ۲۰۰۹ اشاره کرد که به طور مستقیم در تهیه و تدوین برنامه‌های توسعه شهری تأثیرگذار بوده است. همچنین وجود ساختار قدرتمند حکومت محلی و اداره مردمی این کشور از طریق فرایند مشارکت مردمی، به‌ویژه در تهیه برنامه‌های توسعه شهری، از دیگر دلایل پیشرو بودن برشمرده می‌شود.

در پژوهش حاضر نیز سعی شده است که شرایط هم‌ارز و مساوی در رویکردهای تطبیقی وجود داشته باشد. با همه اینها، این شرایط در پاره‌ای از موارد، برای دستیابی به نتیجه و هدف این پژوهش با استثنا روبه‌رو شده است^{۲۴}.

تعیین پارامترهای بررسی تطبیقی نقش قوانین و مقررات

قوانین و مقررات می‌توانند مشروعیت قانونی به چارچوب برنامه‌ریزی و فعالیت‌هایی که از سوی نهادهای حکومتی و نیمه‌عمومی و خصوصی و دیگر مراجع ذی‌ربط انجام می‌گیرد، ببخشند. قوانین بیشتر نقش نظارتی و هدایتی و حمایت‌کننده دارند و توصیه‌ها و الزاماتی کلی را برای اجرا معین می‌سازند. اینها سپس به وسیله آیین‌نامه‌های مربوط تفسیر می‌شوند و جنبه اجرایی می‌یابند. ضرورت حضور طراحی در نظام برنامه‌ریزی در انگلستان عموماً از طریق قوانین پشتیبان طراحی در قوانین برنامه‌ریزی شهری در طول سال‌های اولیه شکل‌گیری نظام برنامه‌ریزی تاکنون تقویت شده است.^{۲۵} با این حال اهمیت و نقش طراحی در رهنمودهای سیاست برنامه‌ریزی^{۲۶} [PPGs] در دهه ۹۰ و به‌ویژه در دوره‌های اخیر در بیانیه‌های سیاست برنامه‌ریزی^{۲۷} [PPSs] (از سال ۲۰۰۴ تاکنون) به‌عنوان یکی از اصول مورد توجه در تهیه و تدوین اسناد برنامه توسعه [DPDs]، منعکس شده است (این رهنمودها و بیانیه‌ها را می‌توان آیین‌نامه‌هایی تلقی کرد که اهداف حکومت مرکزی را در زمینه برنامه‌ریزی و طراحی بیان می‌کنند). به عنوان مثال، با دقت نظر به بیانیه سیاست برنامه‌ریزی شماره ۱: سیاست‌ها و اصول کلی [PPS1]، می‌توان دید که در سرفصل طراحی به طور صریح و مشخص از جایگاه طراحی با کیفیت مناسب در تمامی توسعه‌ها صحبت به میان آمده است. با این حال انتظار می‌رود که در بیانیه‌های آتی، سیاست‌های طراحی در قالب بیانیه مستقل مطرح شوند.

در ایران، با وجود رویکرد مثبت در دهه اخیر، بررسی سابقه تاریخی قوانین و مقررات نشان از آن دارد که قوانین و مقررات حامی طراحی شهری نقشی ضعیف داشته‌اند. سابقه حضور طراحی در نظام برنامه‌ریزی ایران، به سال ۱۳۱۲ برمی‌گردد. دولت با تصویب قانون تعریض و توسعه معابر در این سال، دخالت مستقیم در شکل‌دهی پیکره شهر را بر عهده گرفت. تا نیمه دهه ۴۰ عملاً طراحی در نظام برنامه‌ریزی جایگاهی نداشت. در سال ۱۳۵۶، یکی از نخستین اسناد با رهیافت طراحی برای تهران توسط گروه توسعه بین‌المللی دانشگاه هاروارد^{۲۸} تهیه شد. گزارش بافت ساخته‌شده تهران، پس از شناسایی نیازها، ساختار و فرایند مدیریت مطلوب شهری را برای تهران ترسیم کرد و هدایت کالبدی شهر را در مقیاس شهر به نمایش گذاشت. در سال ۱۳۷۸ با تصویب آیین‌نامه نحوه بررسی و تصویب طرح‌های توسعه و عمران محلی، ناحیه‌ای، منطقه‌ای و ملی و مقررات شهرسازی و معماری کشور، همچنان طراحی شهری جایگاهی در طرح‌های توسعه شهری نداشت و تنها در ماده ۹ این آیین‌نامه به این نکته اشاره شد که طرح‌های بهسازی، نوسازی و مرمت بافت‌های شهری و یا طرح‌های آماده‌سازی که دربردارنده ارزش خاص تاریخی یا طراحی شهری باشند، بنا به تشخیص دبیر شورای عالی شهرسازی و معماری قبل از تصویب در کمیسیون طرح تفصیلی مربوط، در گروه تخصصی طراحی و بهسازی بافت‌های شهری بررسی خواهند شد. با این حال، تفسیر این بند همچنان در گرو تعریف طراحی شهری در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه بود. در قانون برنامه‌های توسعه اول و دوم کشور نیز بر اهمیت نقش طراحی و کیفیت محیط زندگی تأکیدی نشده بود. در دهه‌های اخیر، قانون‌های برنامه سوم و چهارم توسعه تنها در قسمتی کوچک هویت‌بخشی به سیما و کالبد شهرها و روستاهای کشور را با رعایت ویژگی‌های فرهنگ معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی (بومی) مورد توجه قرار داده‌اند. تنها مصوبه‌ای که می‌توان آن را به عنوان سیاست کلی در طراحی شهری و فضاها

شهری دارای اهمیت دانست، مصوبه ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری است که در دی‌ماه ۱۳۸۷ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری رسید. همچنین در بخشی از آیین‌نامه اجرایی قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن مصوب ۱۳۸۸، وزارت مسکن و شهرسازی موظف شده است تا به اصلاح و تکمیل و بازنگری در شرح خدمات طرح‌های جامع و تفصیلی و نیز طراحی فضاهای شهری و هادی روستایی بپردازد. همچنین بر اساس ماده ۱۳ این آیین‌نامه، کمیسیون معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی به منظور ارتقای کیفی و صیانت از معماری و طراحی شهری متناسب با فرهنگ ایرانی - اسلامی در ساختمان‌های شهری در وزارت مسکن و شهرسازی تشکیل می‌شود.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که در ایران، هنوز نقش طراحی شهری در قوانین و مقررات پشتیبان دارای ضعف اساسی است؛ و آیین‌نامه‌ها و تصویب‌نامه‌ها عموماً به صورت موردی به طراحی شهری می‌پردازند.

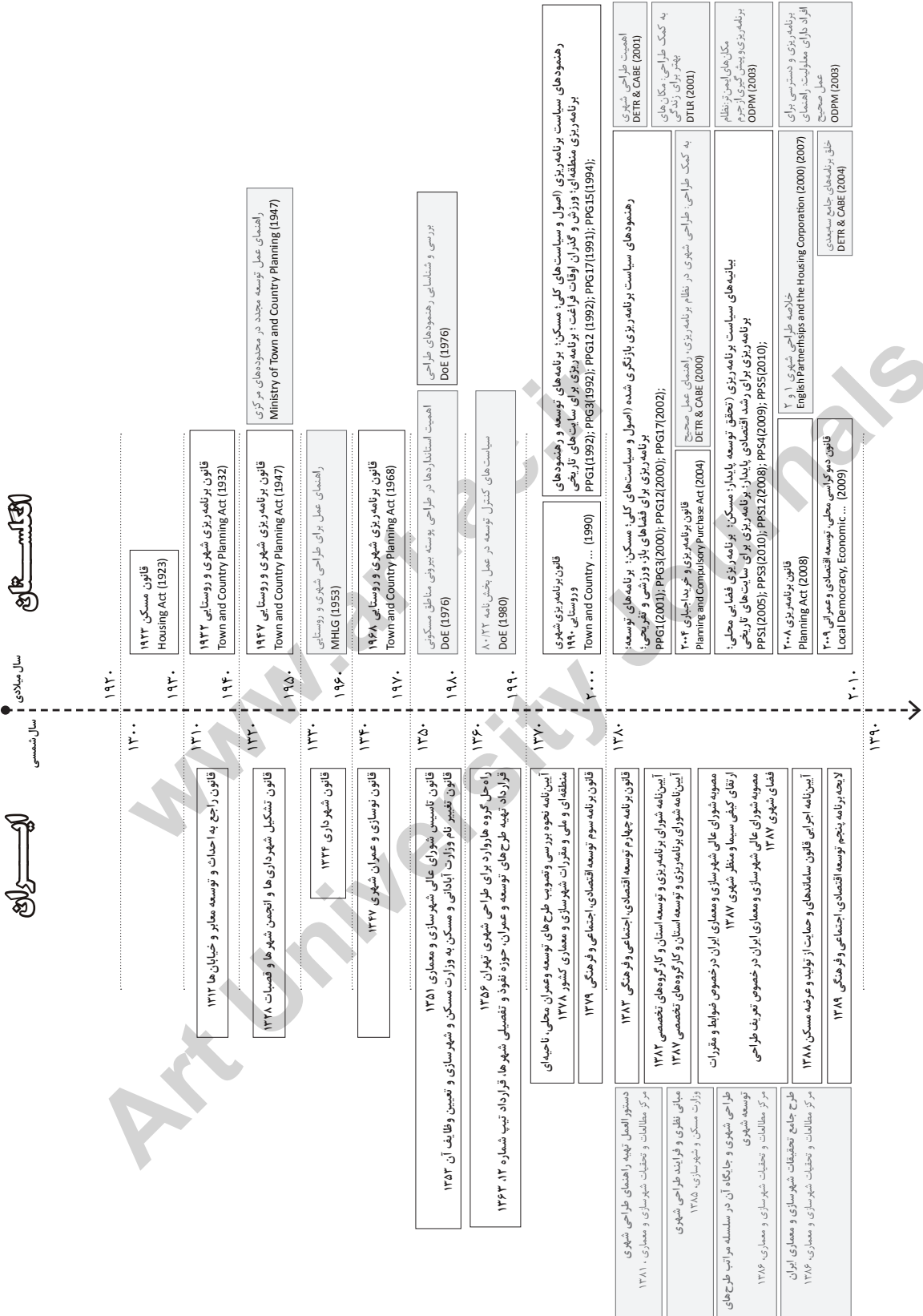
در روند تصویب قوانین در انگلستان و ایران رویه‌ای مشابه وجود دارد. تصویب قوانین را در انگلیس، مجلس عوام بر عهده دارد، که سپس به تأیید مجلس اعیان می‌رسد. در ایران، قوانین پس از تصویب در مجلس به تأیید شورای نگهبان می‌رسند. البته در ایران، در مقابل بیانیه‌های سیاست برنامه‌ریزی [PPSS] که در سرفصل‌های مختلف تهیه و تنظیم شده است، آیین‌نامه‌های مدونی وجود ندارد، بلکه عمدتاً آیین‌نامه‌ها در مورد تفسیر قانون مورد نظر تهیه می‌شوند و در مواردی اندک این آیین‌نامه‌ها را هیئت وزیران تهیه کرده و به تصویب رسانده است. در شکل ۱ مهم‌ترین قوانین و مقررات تأثیرگذار بر طراحی شهری در هر دو کشور مورد بررسی تطبیقی قرار گرفته‌اند.

ترتیبات نهادی

- نهادهای قانون‌گذار

پارلمان مهم‌ترین نهاد قانون‌گذاری است که در سطح کل بریتانیا و اسکاتلند وظیفه تصویب و تأیید قوانین را بر عهده دارد و از دو مجلس عوام و اعیان تشکیل شده است (قانون‌های مصوب مجلس عوام پس از تأیید مجلس اعیان به اجرا درخواهند آمد). علاوه بر این، نهادهای سیاست‌گذار در روند برنامه‌ریزی، در کنار نهادهای قانون‌گذار، وظیفه اصلی سیاست‌گذاری و تدوین بیانیه‌ها و راهنماهای عمل صحیح را بر عهده دارند. هم‌اکنون وزارت جوامع و حکومت محلی^{۳۰} [DCLG] وظیفه تدوین بیانیه‌های سیاست برنامه‌ریزی [PPSS] و تصویب نهایی اسناد برنامه توسعه [DPDs] و نیز رسیدگی به مغایرت‌های این اسناد برنامه توسعه و یا اسناد برنامه‌ریزی تکمیلی^{۳۱} [SPDs] با سیاست‌های ملی و یا منطقه‌ای را بر عهده دارد. بنابراین سیاست‌های برنامه‌ریزی بر اساس تفسیر قوانین موجود و سیاست‌های کلان ملی، به وسیله وزارتخانه تعیین و تصویب و ابلاغ می‌شوند.

در ایران، نقش مجلس و شورای نگهبان را می‌توان تا اندازه زیادی به مجلس عوام و اعیان تشبیه کرد، چون روند یکسانی در تصویب و تأیید قوانین وجود دارد. با این حال نهادهای اصلی سیاست‌گذار در مقوله برنامه‌ریزی شهری در دو نهاد مهم خلاصه می‌شوند: شورای عالی شهرسازی و معماری؛ و وزارت مسکن و شهرسازی (البته بایستی نهاد سومی را نیز با عنوان هیئت وزیران به آنها افزود). وزارت مسکن و شهرسازی مسئولیت تهیه و تدوین سیاست‌ها و پیش‌نویس مصوبه‌های شهرسازی و معماری و طرح‌های توسعه شهری را بر عهده دارد. شورای عالی شهرسازی و معماری، به عنوان عالی‌ترین مقام مسئول تصویب سیاست‌ها،

شکل ۱. مهم‌ترین قانون‌ها، آیین‌نامه‌ها، رهنمودها و راهنماهای عمل صحیح تاثیرگذار بر طراحی شهری در نظام‌های برنامه‌ریزی ایران و انگلستان

آیین‌نامه‌ها و ابلاغ مصوبات کلی شهرسازی و معماری به دستگاه‌های ذی‌ربط - و تصویب نهایی طرح‌های جامع و جز آن - است. بسیاری از آیین‌نامه‌های اجرایی قوانین مصوب مجلس را نیز چند وزارتخانه به صورت مشترک (و یا هیئت وزیران) تهیه می‌کنند، که البته می‌بایست به تأیید ریاست جمهوری نیز برسد.

با نگاهی اجمالی به موارد موفق و به‌واسطه وجود قلمروهای متعدد نظارتی و حکومتی و روابط بین‌بخشی در نظام برنامه‌ریزی شهری در ایران، می‌توان دریافت که وجود و حضور نهاد یکپارچه‌ای برای ساماندهی برنامه‌ریزی به‌منظور سیاست‌گذاری، تهیه، تدوین و تصویب آیین‌نامه‌ها و ضوابط کلی شهرسازی و معماری و ابلاغ به دستگاه‌های ذی‌ربط، بس ضروری است.

- نهادهای تهیه‌کننده و مراجع تصویب

در انگلستان مراجع برنامه‌ریزی محلی^{۳۲} [LPAs] در بخش‌ها^{۳۳}، باروها^{۳۴} (به عنوان یکی از تقسیمات شهری در کلان‌شهرها) و شهرها مسئول تهیه اسناد طراحی شهری در قالب اسناد برنامه‌ریزی تکمیلی [SPDs] هستند. این مراجع در تعامل با جامعه محلی و در پاسخ به سیاست‌های طراحی^{۳۵} مشخص از سند راهبرد اصلی^{۳۶} اقدام به تهیه اسناد طراحی (در حیطه وظایف خود و در قالب چارچوب توسعه محلی^{۳۷} [LDF]) می‌کنند و پس از انتشار نسخه پیش‌نویس و دریافت و اطلاع از دیدگاه‌های مردمی و انعکاس آنها در اسناد، در کمیته‌های تخصصی بررسی می‌شوند و به تصویب مراجع مذکور می‌رسند. بنابراین تهیه و تصویب - و حتی اجرای - این اسناد، به صورت یکپارچه در مراجع محلی انجام می‌پذیرد.

نهادهای تهیه‌کننده اسناد طراحی شهری در ایران، در زمان حاضر عبارت‌اند از: شهرداری‌ها (و سازمان‌های وابسته، از جمله سازمان زیباسازی و بهسازی محیط شهری)، شرکت عمران و بهسازی شهری (وابسته به وزارت مسکن و شهرسازی) و سازمان مسکن و شهرسازی استان‌ها. اسناد طراحی شهری پس از تهیه، برای بررسی به کمیته فنی ارتقای کیفی سیما و منظر شهری مستقر در سازمان مسکن و شهرسازی استان (در برخی از موارد در کمیته فنی سیما و منظر شهری دفتر معماری و طراحی شهری در وزارت مسکن و شهرسازی) ارسال می‌شود و پس از تأیید طرح به‌وسیله این کمیته، طرح مذکور به تصویب نهایی کارگروه مسکن و شهرسازی شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان می‌رسد.

وجود تفرق عملکردی در نهادهای تهیه‌کننده، مراجع تصویب و دستگاه‌های اجرایی در نظام برنامه‌ریزی در تهیه اسناد طراحی شهری در ایران، و نبود هماهنگی و همیاری و همکاری بین‌بخشی قطعاً باعث طولانی‌تر شدن فرایند تهیه و تصویب، به همراه تشدید مشکلات در حوزه اجرایی می‌شود.

- نهادهای اجرایی

در انگلستان به‌واسطه وجود نظامی نیمه‌متمرکز و بهره‌گیری از تمرکززدایی در اداره کشور، حکومت محلی برای اداره در سطح محلی پیاده‌سازی شده است. ساختار غالب حکومت محلی در نظام کنونی بیشتر بر طبق قانون حکومت محلی^{۳۸} مصوب ۱۹۷۲ شکل گرفته است و آخرین اصلاحات ساختاری به موجب قانون حکومت محلی و مداخله عمومی در بهداشت^{۳۹} مصوب ۲۰۰۷ و قانون دموکراسی محلی، توسعه اقتصادی و عمرانی مصوب ۲۰۰۹ میلادی انجام شده‌اند. بر این اساس دو مدل غالب هدایت در حکومت محلی وجود دارد که عبارت‌اند از: (۱) شهردار و اعضای

شورا^{۴۱}؛ و ۲) رهبر (رئیس شورا) و اعضای شورا^{۴۱}.

با بررسی حکومت محلی، یافته‌ها حاکی از یکپارچگی میان سیاست‌گذاری و اجرا در زمینه برنامه‌ریزی است. در مدل نخست، شهردار به عنوان مجری و اعضای شورا به عنوان سیاست‌گذار، و در مدل دوم رئیس با همکاری اعضای شورا، سیاست‌گذاری و اجرا را نیز بر عهده دارند. به عبارت دیگر، مراجع برنامه‌ریزی محلی [LPAs] در انگلستان که مسئولیت تهیه اسناد طراحی شهری را در قالب اسناد برنامه‌ریزی تکمیلی [SPDs] عهده‌دار هستند، در گستره وظایف‌شان، به‌وسیله کمیته‌های تخصصی اقدام به تهیه و تدوین و تصویب این اسناد می‌کنند، که به‌وسیله کمیته‌های تخصصی دیگر به اجرا گذاشته می‌شود. این موضوع باعث می‌شود تا اجرای سند طراحی شهری که در تعامل با جامعه محلی شکل گرفته است، درک درستی از منابع مالی لازم داشته و با پیش‌بینی سازوکارهای مؤثر موجبات اجرای طرح را فراهم آورد. وزارتخانه جوامع و حکومت محلی [DCLG] تنها در صورت مغایرت اسناد با سیاست‌های ملی و منطقه‌ای در امور مراجع برنامه‌ریزی محلی [LPAs] مداخله می‌کنند.

در ایران، به دلیل وجود تمرکز در نظام اداره کشور و برنامه‌ریزی از بالا به پایین، عملاً حکومت محلی جایگاهی ندارد. با این حال، می‌توان شهرداری‌ها و اعضای شورای شهر را به عنوان نهادهای عمومی غیردولتی، به‌عنوان سطحی از حکومت محلی تفسیر کرد. اسناد طراحی شهری را در بسیاری از موارد سازمان‌های وابسته به شهرداری‌ها (سازمان بهسازی و زیباسازی محیط شهری و جز اینها) تهیه کرده‌اند (این خود به‌طور ضمنی بیانگر فقدان ارتباط مناسب میان طرح‌های تهیه شده و طرح‌های فرادست اسناد طراحی شهری است). طرح‌های توسعه شهری که ضرورت تهیه سند طراحی شهری در آنها دیده می‌شود (طرح‌های جامع و تفصیلی) به‌وسیله وزارت مسکن و شهرسازی تهیه می‌شود و برای اجرا به شهرداری‌ها ابلاغ می‌گردد و شهرداری‌ها علاوه بر اجرای سند، می‌بایست بر صدور پروانه ساخت‌وساز و امور توسعه نیز نظارت کنند.

نادیده انگاشتن نقش شهرداری به عنوان تنها نهاد مردمی در سیاست‌گذاری‌ها و وجود نهادهای حکومتی و مدیریتی با حوزه اختیارات متفاوت به همراه در پیش‌نگرفتن سازوکارهای مناسب در هماهنگی و همکاری و همیاری میان‌بخشی در سطح محلی برای اجرای اسناد طراحی شهری خود باعث می‌شود تا در بستر و شرایط تهیه طرح به‌دلیل واقع‌بین نبودن و پیش‌بینی نکردن منابع مالی لازم و ناآگاهی از نیازهای مردمی، اجرا و تحقق‌پذیری طرح با مشکل مواجه شود.

– نهادهای مطالعاتی و پژوهشی

تهیه راهنماهای عمل صحیح، ضوابط، معیارها و نیز پژوهش‌های مرتبط با مقوله طراحی شهری (جدا از متون آکادمیک) در انگلستان با انتشار گزارش‌های متعددی به‌وسیله وزارت محیط‌زیست انگلستان^{۴۲} [DoE] در سال‌های ۱۹۷۶ و ۱۹۸۰ وارد مرحله جدیدی شد. این گزارش‌ها عمدتاً بر لزوم موضوعات طراحی در تهیه اسناد توسعه محلی تأکید داشتند. در سال ۲۰۰۰ با روی کار آمدن وزارت محیط‌زیست، حمل‌ونقل و مناطق شهری [DETR]، به کمک طراحی – طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی: به سوی راهنمای عمل صحیح؛ با کمک کمیسیون معماری و محیط مصنوع [CABE]، منتشر شد. این راهنمای عمل تاکنون اعتبار و اهمیت فراوانی داشته است. اهمیت طراحی شهری نیز در سال ۲۰۰۱ با همکاری دو سازمان مذکور به نقش و اهمیت حضور طراحی شهری در دستیابی به منافع‌های بلندمدت اقتصادی و اجتماعی و زیست‌محیطی تدوین شد. اسناد بسیاری را نیز همین نهاد تهیه کرده است و یا در کار تهیه آنهاست. از آن جمله می‌توان به

سند خلق برنامه‌های جامع سه‌بعدی، راهنمای برنامه‌ریزی برای مکان‌ها و راهنمای عمل اعضای شوراها برای ارتقای کیفیت طراحی اشاره کرد.

در زمان حاضر جدا از سیاست‌های کلی برنامه‌ریزی که به صورت بیانیه‌های مختلف به وسیله وزارت جوامع و حکومت محلی [DCLG] تدوین می‌شوند، کمیسیون معماری و محیط مصنوع [CABE] به عنوان نهاد مطالعاتی و پژوهشی و سیاست‌گذار در کنار این وزارتخانه و با ساختار هیئت عمومی غیرسازمانی^{۴۲} [NDPB] با استقلال عملکردی، وظیفه اصلی هدایت مراجع برنامه‌ریزی محلی [LPAs] را در تهیه اسناد طراحی شهری بر عهده دارد. این نهاد به وسیله مشاوره تخصصی با شوراها در مورد طراحی ساختمان‌ها و فضاها و مکان‌های عمومی و همکاری با حکومت محلی در مورد مداخله جامعه محلی و مشارکت مردمی و نیز تهیه دستورالعمل‌ها، راهنمای عمل‌ها و آموزش طراحان، برنامه‌ریزان و معماران و متقاضیان سهم عمده‌ای در به ثمر رسیدن اسناد طراحی شهری دارد.

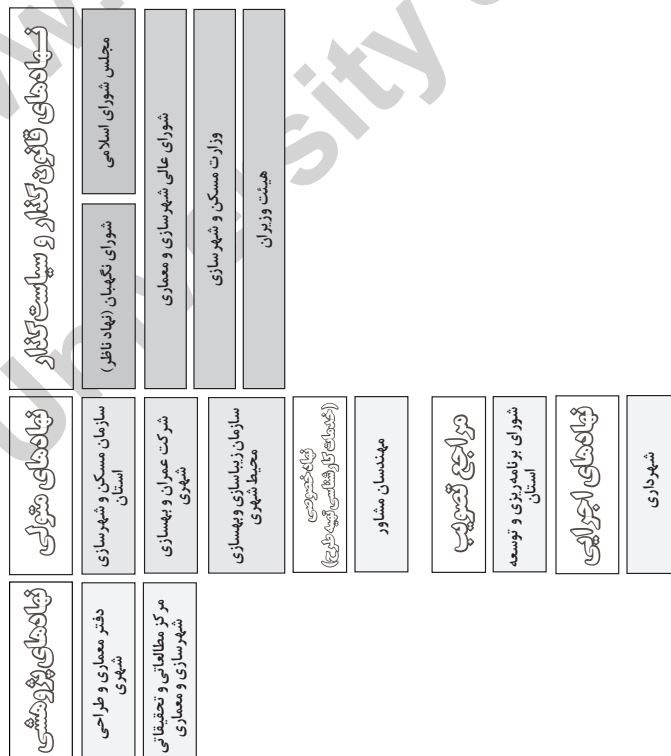
در ایران، تهیه و تدوین دستورالعمل‌ها، آیین‌نامه‌ها و ضوابط هدایت‌کننده طراحی شهری پیش از شروع به کار مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری وابسته به وزارت مسکن و شهرسازی و شروع مجدد فعالیت دفتر معماری و طراحی شهری، به وسیله مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران در اواخر دهه ۶۰ تا اواخر دهه ۷۰ انجام می‌گرفت، با این حال، این مرکز با روی کار آمدن نهاد پژوهشی مذکور، عملاً از چرخه فعالیت‌های پژوهشی و مطالعاتی خارج شد.

صرف‌نظر از سابقه تاریخی، در دهه اخیر مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری به عنوان یکی از نهادهای رسمی دولتی در زمینه نظارت و هدایت طرح‌های تحقیقاتی وابسته به وزارت مسکن و شهرسازی فعالیت رسمی خود را از سال ۱۳۷۸ آغاز کرد. تاکنون چندین طرح پژوهشی مرتبط با طراحی شهری در این مرکز انجام شده و تعدادی دیگر در دستور کار است. از جمله پژوهش‌های انجام گرفته می‌توان به دستورالعمل تهیه راهنمای طراحی شهری، بررسی عناصر و عوامل مؤثر در شکل‌گیری منظر شهری، طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه شهری، اصول و ضوابط طراحی فضاهای شهری و طرح جامع تحقیقات شهرسازی و معماری ایران اشاره کرد. همچنین تبیین جایگاه طراحی شهری در طرح‌های آماده‌سازی زمین از جمله طرح‌های پژوهشی در دست بررسی در این مرکز است. دفتر معماری و طراحی شهری نیز پس از سال ۱۳۸۲ تحت نظارت معاونت معماری و شهرسازی وزارت مسکن و شهرسازی، فعالیت جدی پژوهشی خود را در زمینه‌های مختلف طراحی و معماری از جمله تهیه و تدوین شرح خدمات طرح‌های طراحی شهری و راهنماهای عمل صحیح، تدوین دستورالعمل‌های مورد نیاز برای ارزیابی و پایش عملکرد مشاوران معماری و طراحی شهری، تدوین برنامه طرح‌های مطالعاتی معماری و طراحی شهری و تدوین اصول کلی معماری و شهرسازی اسلامی و ایرانی، با تأکید بر طراحی شهری آغاز کرد. این فعالیت‌ها در کنار تدوین پیش‌نویس مصوبه‌ها و آیین‌نامه‌ها برای سیاست‌گذاری کلان در معماری و شهرسازی کشور، این نهاد را هم‌اکنون به عنوان نهادی تأثیرگذار در عرصه معماری و طراحی شهری معرفی می‌کند. با این حال، لزوم استقلال عملکردی این نهادها و افزایش اختیارات قانونی در چارچوب وظایف محول شده به منظور سیاست‌گذاری و تصمیم‌سازی، به ویژه دفتر معماری و طراحی شهری، می‌بایست در دستور کار قرار گیرد (شکل‌های ۲ و ۳).

انگلستان

ایران

شکل ۲. ترتیبات نهادی در امور قانون‌گذاری، سیاست‌گذاری، تهیه و تصویب، اجرایی و پژوهشی در طراحی شهری، در نظام‌های برنامه‌ریزی ایران و انگلستان

انگلستان

کمیسیون معماری و محیط مصنوع
[CABE]

برگزاری کارگاههای آموزشی برای مراجع محلی به منظور ارتقای کیفیت طراحی فضاها و مکان‌های شهری

تهیه سند به کمک طراحی: طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی، راهنمای عمل صحیح (2000)

تهیه گزارش اهمیت طراحی (2001)

تهیه سند خلق برنامه‌های جامع سه‌بعدی (2004)

تهیه راهنمای استفاده عملی از بیانیته طراحی و دسترسی (2006)

تهیه راهنمای نقدی بر طراحی شهری (2009)

تهیه راهنمای برنامه‌ریزی برای مکان‌ها (2009)

تهیه سند طراحی ساختمان‌های بی‌نظیر؛ راهنمای عمل برای متقاضیان (2010)

تهیه راهنمای عمل اعضای شوراها، با هدف ارتقای کیفیت طراحی (2010)

تهیه راهنمای فضاهای محله‌محور؛ راهنمای عمل برای جوامع و مراجع محلی (2010)

دفتر معماری و طراحی شهری

تدوین اصول کلی هویت‌بخشی به سیما و کالبد شهرها (۱۳۸۲)

تدوین پیش‌نویس مصوبه طراحی فضای شهری (۱۳۸۷)

تدوین پیش‌نویس مصوبه ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری (۱۳۸۷)

تدوین پیش‌نویس شرح خدمات طراحی فضای شهری (خیابان)

تدوین پیش‌نویس شرح خدمات سند راهبردی طراحی شهری

تدوین پیش‌نویس طرح ساماندهی سیما و منظر شهری

تدوین پیش‌نویس شرح خدمات بازنگری شده تهیه طرح‌های آماده‌سازی زمین

تدوین پیش‌نویس شرح خدمات بازنگری شده اسناد توسعه شهری به منظور توجه بیشتر به طراحی و کیفیت فضاهای شهری

این موارد تاکنون به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری نرسیده‌اند.

ایران

مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری

دستورالعمل تهیه راهنمای طراحی شهری (۱۳۸۱)

مبانی نظری و فرایند طراحی شهری (۱۳۸۵)

طرح جامع تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۸۶)

طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه شهری (۱۳۸۶)

تهیه ویژگی‌های محیطی فضاهای شهری امن (۱۳۸۷)

تبیین و معرفی مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در خصوص: ارتقای کیفی سیما و منظر شهری (۱۳۸۸)

تبیین جایگاه طراحی شهری در طرح‌های آماده‌سازی زمین

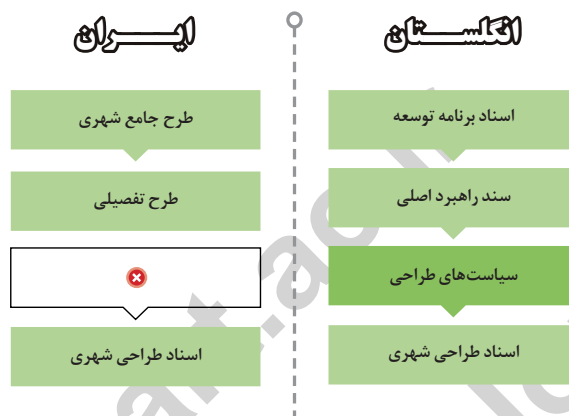
این طرح‌ها در مراحل بررسی و امکان‌سنجی برای تهیه قرار دارند.

شکل ۳. مهم‌ترین اقدامات نهادهای پژوهشی مرتبط با طراحی شهری در نظام‌های برنامه‌ریزی ایران و انگلستان (دهه اخیر)

سیاست‌های طراحی

سیاست‌های طراحی از دیگر پارامترهای تعیین‌کننده و اصلی در مقایسه جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی دو کشور مورد بحث است. در انگلستان این سیاست‌ها به طور معمول باید زمینه‌ای را برای تصمیم‌گیری در مورد تقاضاهای برنامه‌ریزی از سوی متقاضیان برای صدور پروانه ساخت‌وساز فراهم آورد. این سیاست‌ها توصیه‌هایی را در زمینه مسائل و موضوعات اساسی و کلی نظیر مقیاس، تراکم، توده‌گذاری، ارتفاع، منظر، سیمای کلی و ارتباطات میان ساختمان‌ها با یکدیگر و توجه بیشتر به بستر محلی مطرح می‌کنند و جزئیات معمولاً جایگاهی در آنها ندارد. سیاست‌های طراحی در مسائل کارکردی و اجتماعی و زیست‌محیطی در اولویت بیشتری قرار دارد. این سیاست‌ها به طور کلی به سیاست‌های طراحی محدوده‌محور، سایت‌محور (موضعی) و موضوعی تقسیم‌بندی می‌شوند. به طور مشخص، سیاست‌های طراحی به عنوان بخشی از سند راهبردی اصلی در اسناد برنامه توسعه [DPDs] تعریف می‌شوند و دربردارنده مشخصه‌های اصلی برای تهیه رهنمودهای برنامه‌ریزی تکمیلی^{۴۴} [SPGs]، (تا پیش از سال ۲۰۰۴) و سپس اسناد طراحی شهری در قالب اسناد برنامه‌ریزی تکمیلی [SPDs] هستند.

در مقابل، در ایران سیاست‌های طراحی جایگاهی در طرح‌های توسعه شهری فرادست طراحی شهری (جامع و تفصیلی) ندارند.^۴ در سال ۱۳۸۸ وزارت مسکن و شهرسازی اقداماتی را در زمینه اصلاح و تکمیل و بازنگری در شرح خدمات طرح‌های جامع و تفصیلی و همچنین طراحی فضاهای شهری و هادی روستایی در دستور کار قرار داده است و احتمال می‌رود که در پیش‌نویس بازنگری‌شده شرح خدمات طرح‌های جامع و تفصیلی به عنوان سند فرادست، سیاست‌های مشخص طراحی جایگاه مطلوب بیابند. این موضوع را مدیرکل دفتر طراحی شهری و معماری در معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی (مصاحبه حضوری، ۱۳۸۹/۱۰/۱۱) نیز تصریح کرده است (شکل ۴).

شکل ۴. جایگاه سیاست‌های طراحی برنامه‌های توسعه شهری در نظام‌های برنامه‌ریزی انگلستان و ایران

جایگاه و انواع اسناد طراحی شهری در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری

با مقایسه جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام‌های برنامه‌ریزی دو کشور، تا اندازه‌ای می‌توان شباهت‌هایی را یافت و آنها را عمومیت داد. البته یقیناً بایستی برای یافتن شباهت‌ها، از سابقه تاریخی به منظور حاصل شدن نتایج چشم‌پوشی کرد. هرچند با بررسی موشکافانه‌تر تفاوت‌هایی نیز یافت می‌شود که عمدتاً می‌توان آنها را ناشی از نابسامانی در حوزه قوانین و مقررات برشمرد. تا پیش از سال ۲۰۰۰ اسناد طراحی شهری در انگلستان در سطوح باروها و شهرها و بخش‌ها به صورت اختیاری تحت عناوین مختلفی که بیش از ۱۰ عنوان سند را دربر می‌گرفت، در سطوح مختلف راهبردی و بخش‌ها و نواحی یا سایت‌های موضعی تقسیم‌بندی و تهیه می‌شد.^۴ از سال ۲۰۰۰ به بعد اسناد طراحی شهری در قالب رهنمودهای برنامه‌ریزی تکمیلی [SPGs] در سه سند، یکپارچه و طبقه‌بندی می‌شوند که عبارت‌اند از: چارچوب‌های طراحی شهری^۵، دستورکارهای توسعه^۶ و راهنماهای طراحی^۷. با تغییرات نظام برنامه‌ریزی در سال ۲۰۰۴، اسناد طراحی شهری در سلسله‌مراتب برنامه‌های توسعه و در حیطه اسناد برنامه‌ریزی تکمیلی [SPDs] قرار گرفتند (همچنان به اختیاری بودن تهیه اسناد خلی وارد نشد) و در پاسخ به سیاست‌های مشخص طراحی، در سند راهبرد اصلی برنامه توسعه تهیه و تدوین می‌شود. علاوه بر اسناد مذکور، با مطرح شدن برنامه‌های جامع سه‌بعدی^۸، در سال ۲۰۰۴ این اسناد نیز در حیطه اسناد طراحی شهری قرار گرفتند. در مقابل، در ایران با تکیه بر متون قانونی موجود، تا قبل از سال ۱۳۸۷، این سند فاقد جایگاه قانونی بود. نتایج حاکی از وجود ۶ دسته کلی از اسناد طراحی شهری است که عموماً از اوایل سال ۱۳۷۰ تاکنون تهیه شده است (شکل ۵). با تصمیم شورای عالی شهرسازی و معماری بر اساس مصوبه ۱۳۸۷/۵/۷ با عنوان طراحی فضای شهری، سند طراحی فضای شهری به عنوان یک طرح توسعه در

سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه اضافه شد و به تصویب رسید. این اسناد در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه شهری، در ذیل طرح جامع و تفصیلی قرار می‌گیرند. بنابراین، جایگاه قانونی این اسناد را می‌توان فارغ از سابقه اسناد طراحی شهری که عموماً به‌وسیله نهادهای مختلف همچون شرکت عمران و بهسازی شهری در وزارت مسکن، سازمان زیباسازی و بهسازی محیط شهری وابسته به شهرداری‌ها و سازمان مسکن و شهرسازی در استان‌ها تهیه می‌شد (و به دلیل فقدان جایگاه قانونی که عمدتاً پس از تصویب در روند اجرا با مشکلات بسیاری روبرو می‌شد)، به‌عنوان فصل مشترکی با جایگاه قانونی اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی انگلستان ترسیم کرد. با تصویب این مصوبه اسناد طراحی شهری را می‌توان در محورها (شامل خیابان‌ها و میدان‌ها)، پهنه‌ها و بافت‌های ویژه و در نهایت ساماندهی سیما و منظر شهری تقسیم‌بندی کرد. لازم به ذکر است که تهیه اسناد بر اساس این مصوبه با کندی صورت می‌گیرد و عموماً تدوین اسناد بر اساس نظریات کارفرما و در قالب کلی اسناد شش‌گانه‌ای که از آنها نام برده شد، انجام می‌پذیرد. علت این موضوع، نبود شرح خدمات قانونی تهیه طرح‌های طراحی شهری در قالبی یکپارچه و بر مبنای مصوبه مذکور است. تاکنون پیش‌نویس شرح خدمات طراحی فضای شهری آماده شده، اما از مرحله تصویب نگذشته است. علاوه بر این، اقداماتی در خصوص تصویب سند راهبردی طراحی شهری در مقیاس شهر در دستور کار دفتر معماری و طراحی شهری قرار گرفته، ولی این موضوع هنوز به اجرا درنیامده است.

عنوان سند مرتبط با طراحی شهری	نمونه سند تهیه شده نمونه مرجع تهیه کننده
احیا و بهسازی و نوسازی بافت‌های ویژه (مسئله‌دار، فرسوده و جز اینها)	طرح بهسازی و نوسازی بافت پیرامون حرم مطهر امام رضا (ع) - (۱۳۷۸) شرکت عمران و بهسازی شهری طرح بهسازی و نوسازی بافت مرکزی کرمانشاه - (۱۳۷۴) شرکت عمران و بهسازی شهری
طراحی شهری محدوده مرکزی شهرها	طراحی شهری محدوده مرکزی شهر قوچان - (۱۳۸۹) سازمان مسکن و شهرسازی استان خراسان رضوی طراحی شهری مرکز شهر بابلسر - (۱۳۷۹) سازمان مسکن و شهرسازی استان مازندران
طراحی شهری محورها و کریدورهای خاص	تجدید حیات ساختار محور تاریخی - فرهنگی تبریز - (۱۳۷۴) شهرداری تبریز طراحی شهری محور زیارتی و فرهنگی قم - (۱۳۸۷) شهرداری قم
طراحی سیما و منظر شهری	مطالعات سیمای شهری شیراز - (۱۳۸۴) شهرداری شیراز طرح منظر شهری محدوده خاک سفید - (۱۳۸۵) سازمان نوسازی شهری شهرداری تهران
ساماندهی بافت‌های موضعی و ویژه	ساماندهی رود-دره گلایدره - (۱۳۸۶) شهرداری منطقه یک تهران ساماندهی بافت مسئله دار چیدر - (۱۳۸۴) شهرداری منطقه یک تهران
طراحی شهری سایت‌های موضعی	طراحی شهری گذر مفصل - (۱۳۸۴) شرکت عمران و مسکن‌سازان ثامن (زیر نظر شرکت عمران و بهسازی شهری) طراحی معبر جدید اصلی ورودی شهر اراک - (۱۳۸۶) شهرداری اراک

مقیاس کلی تهیه اسناد

شکل ۵. دسته‌بندی و مقیاس عناوین مختلف اسناد تهیه شده برای طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران

فرایند تهیه (ابعاد رویه‌ای)

فرایند تهیه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی دو کشور به لحاظ ساختارهای حکومت محلی، دربردارنده تفاوت‌های اساسی است؛ وجود مشارکت مردمی، نظارت و بازنگری، یکپارچگی در عملکردهای نهادهای تهیه‌کننده و مراجع تصویب از ویژگی‌های کلی روند تهیه اسناد طراحی شهری در انگلستان، و اساسی‌ترین تفاوت‌ها میان نظام‌های برنامه‌ریزی در فرایند تهیه اسناد طراحی شهری به لحاظ ابعاد رویه‌ای محسوب می‌شود.

- مشارکت مردمی

یکی از تفاوت‌های اساسی ابعاد رویه‌ای تهیه اسناد در دو کشور، وجود مشارکت مردمی قدرتمند و ساختارمند در مراحل مقدماتی تهیه اسناد طراحی شهری و نیز زمان انتشار نسخه پیش‌نویس اسناد پیش از تصویب نهایی در نظام برنامه‌ریزی انگلستان است. این امر در چارچوب حکومت محلی بیشتر معنا می‌یابد و ضرورت وجود بازخورد و اطلاع از دیدگاه‌های مردمی به عنوان ذی‌نفعان اصلی نه تنها در تهیه اسناد طراحی در چارچوب اسناد برنامه‌ریزی تکمیلی [SPDs] بلکه در تمامی فرایندهای تهیه اسناد برنامه توسعه [DPDs] جزئی جدانشدنی از نظام برنامه‌ریزی انگلستان به شمار می‌رود. پیش از تدارک سند، بیانیه جامعه محلی^{۵۱} [SCI] را شوراهای می‌بایست تهیه کنند، که در آن روند و روش‌های مورد استفاده برای مداخله جامعه محلی در مراحل مختلف تهیه اسناد و شناسایی گروه‌های مختلف اجتماعی که بایستی با آنها رایزنی شود آمده است. در مرحله انتشار پیش‌نویس اسناد طراحی شهری، مردم دست‌کم ۶ هفته می‌توانند دیدگاه‌ها و پیشنهادهای‌شان را بر روی این اسناد منعکس سازند. دیدگاه‌های مردمی، پس از ارزیابی و پالایش در پیش‌نویس نهایی سند ترتیب اثر داده می‌شوند و به تصویب می‌رسند.

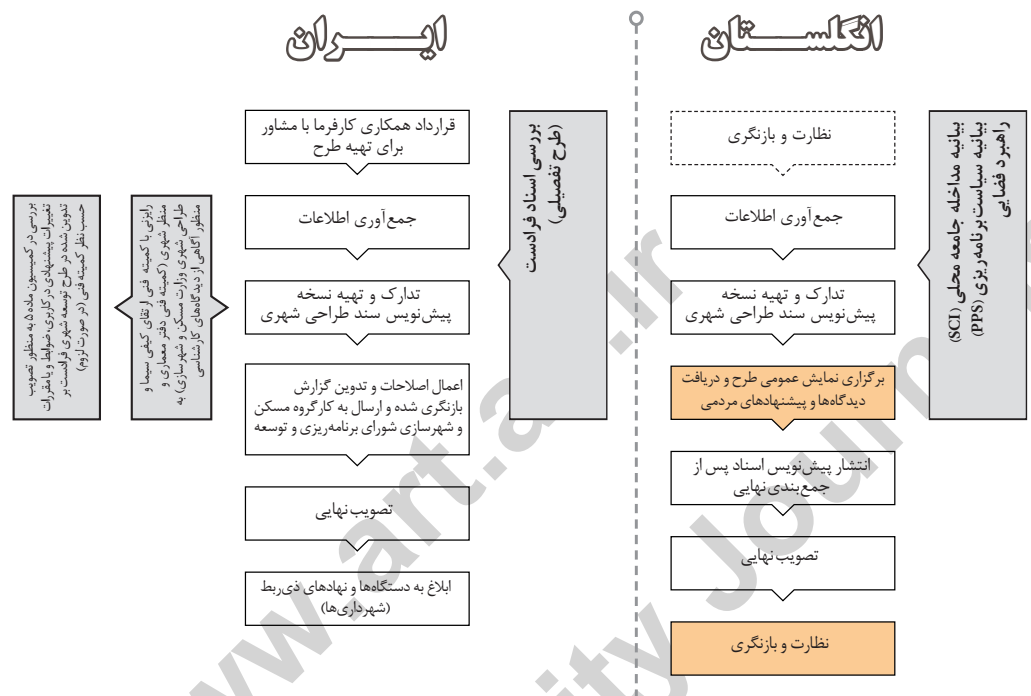
متأسفانه در ایران، به دلیل شکل نگرفتن ساختار حکومت محلی و تمرکز در نظام اداری، جامعه محلی عملاً در تهیه اسناد طراحی شهری نقشی ندارد و بایستی بدون انتظار قبلی با تغییرات کالبدی و بصری و اجتماعی ناشی از اجرای سند بر محیط زندگی مواجه شود. اجرا نشدن قانون‌ها و آیین‌نامه‌های مرتبط پشتیبان برنامه‌ریزی و طراحی شهری، نبود جایگاه مشارکت مردمی به عنوان امری ضروری در مصوبات و آیین‌نامه‌ها و راهنماهای عمل صحیح در تهیه اسناد طراحی شهری و نادیده انگاشتن نقش مردم در مدیریت و اجرای طرح‌ها به وسیله نهادهای سیاست‌گذار به عنوان یکی از اساسی‌ترین تفاوت‌های رویه‌ای در فرایند تهیه اسناد طراحی شهری میان دو کشور مشهود است. فرایند مشارکت مردمی در تهیه و تصویب اسناد طراحی شهری در انگلستان موجبات درک درست و شناخت صحیح از نیازهای مردمی را فراهم می‌سازد، که پیامد آن در مؤلفه‌های کیفی مکان - از جمله ادراک فضا، تقویت هویت و حس تعلق به مکان زندگی - بسیار تأثیرگذار خواهد بود. علاوه بر این، اجرای اسناد نیز به وسیله یاری و همکاری مردم، قطعاً شرایط کیفی مطلوب‌تری را در جامعه محلی در مکان‌ها و فضاهای شهری رقم می‌زند (شکل ۷).

- بازنگری و نظارت

از نکات دیگری که با بررسی مقایسه‌ای فرایند تهیه اسناد طراحی شهری در دو کشور مشاهده می‌شود، وجود برنامه نظارت و بازنگری در اسناد مصوب طراحی در انگلستان است. اسناد در مرحله پس از تصویب و در مراحل اجرایی، ممکن است در پی تغییر در خواسته‌ها و نیازهای

جامعه محلی در معرض اصلاحات قرار گیرند. این امر می‌بایست به عنوان یکی از اصول فرایند طراحی شهری نیز مورد توجه قرار گیرد. این امر از تفاوت‌های ابعاد رویه‌ای و ساختاری محسوب می‌شود و در ایران عمدتاً به علت نادیده گرفتن شدن خواست‌های مردمی و همچنین فقدان ارزشیابی و پایش بر امر توسعه صورت نمی‌گیرد (شکل ۷).

شکل ۷. فرایند عمومی تهیه اسناد طراحی شهری در نظام‌های برنامه‌ریزی انگلستان و ایران

نتیجه‌گیری

اهمیت حضور طراحی شهری در درک رابطه میان کیفیت فضا و کیفیت زندگی نهفته است. موضوعاتی همچون حس تعلق و ادراک، مزیت‌های اجتماعی و محیطی - و در نتیجه، منفعت‌های بلندمدت اقتصادی - از طراحی مناسب و کارآمد فضاها و مکان‌های شهری به دست می‌آید. اقدامات و تلاش‌های انجام گرفته در حوزه سیاست‌گذاری کلان در دفتر معماری و طراحی شهری در معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی از جمله مصوبه ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری مورخ ۱۳۸۷/۹/۲۵ و مصوبه ۱۳۸۷/۵/۷ تحت عنوان طراحی فضای شهری، به همراه پژوهش‌های مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری وابسته به وزارتخانه مذکور را می‌توان حرکت‌های مؤثری در تجدید پیکره طراحی شهری و توجه به اهمیت و نقش آن در ابعاد کالبدی، بصری، زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی - و به‌طور کلی کیفیت زندگی - دانست. قطعاً استفاده هوشمندانه از تجارب کشور انگلستان در زمینه جایگاه سیاست‌های طراحی شهری، روند تهیه و تصویب اسناد طراحی شهری، حوزه اختیارات و یکپارچگی نهادهای مؤثر در امر سیاست‌گذاری، تهیه و اجرای اسناد طراحی شهری در شکل‌گیری مناسب و عملکرد

و نقش صحیح اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران تأثیرگذار خواهد بود. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که تفرق عملکردی در نهادهای قانون‌گذار، تهیه‌کننده و نهادهای اجرایی در حوزه اختیارات و تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، نبود هماهنگی و همیاری و همکاری بین‌بخشی در دستگاه‌های ذی‌ربط، فقدان سیاست‌های طراحی مشخص در برنامه‌های توسعه فرادست اسناد طراحی شهری، ضعف در حوزه مشارکت مردمی، عدم نظارت و بازنگری در اسناد تهیه‌شده، و ضعف در نهادهای مطالعاتی و پژوهشی به لحاظ درجه استقلال و سیاست‌گذاری از مهم‌ترین مشکلات رویه‌ای و ساختاری و نهادی پیش‌روی اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران است و به عنوان اصلی‌ترین تفاوت‌ها میان دو نظام برنامه‌ریزی در زمینه جایگاه اسناد طراحی شهری مطرح می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Lang, J.
2. Edmond Bacon
3. Punter, J.
4. Carmona, M.
5. Department of Environment, Transport and Regions
6. Commission for Architecture and Built Environment
7. Comparative Analysis
8. Nijman, J.
9. Urban Geography
10. Pickvance, C. G.
11. Pierre, J.
12. Tilly, C.
13. Individualising
14. Universalizing
15. Variation-Finding
16. Encompassing
17. Mills, M.
۱۸. (Variable Orientation) متغیرمحوری به معنای مطالعه موارد بسیار و با تعداد متغیرهای محدود است.
۱۹. (Case Orientation) موردمحوری به معنای مطالعه موارد محدود و با تعداد متغیرهای بسیار است.
۲۰. در بررسی عمومیت‌گرایانه در برخی از موارد فرایند رسیدن به نتایج مطالعه به نفع نتایج و هدف پژوهش حذف شده است. به عنوان مثال، بازسازی و توجه به در اولویت قرار گرفتن بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده در سال‌های پس از جنگ تحمیلی، روند کلی نظام برنامه‌ریزی شهری را در ایران جدا از سیاست‌های کلی دولت وقت در موضوعات مسکن و جز آن تحت تأثیر قرار داده است. همچنان که در انگلستان می‌توان به تغییرات اخیر حکومت مرکزی و روی کار آمدن حزب محافظه‌کار اشاره کرد که در روند از میان برداشتن رویکرد منطقه‌ای کاملاً تأثیرگذار بوده است. بررسی کشف مغایرت نیز به دنبال یافتن تفاوت‌ها با در نظر گرفتن فرایند رسیدن به محصول است. از جمله استفاده این نوع مدل در بررسی حاضر می‌توان به ابعاد رویه‌ای تهیه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی کنونی دو کشور اشاره کرد که با توجه به روند تهیه اسناد و دخالت دادن مشارکت مردمی، اصولاً در محتوای اسناد و محصول نهایی تفاوت‌هایی حاصل خواهد شد و از این جنبه با در نظر گرفتن فرایند در بررسی تطبیقی کشف مغایرت توجیه‌پذیر است.
21. Planning and Compulsory Purchase Act 2004
22. Planning Act 2008
23. Local Democracy, Economic Development and Construction Act 2009
۲۴. به عنوان مثال، در مقابل واژه Plan از «برنامه» استفاده شده است. با این حال در ایران، بنا به استفاده مکرر از واژه «طرح» در متون قانونی، این واژه در نوشتارهای برنامه‌ریزی در کشور رایج‌تر است. نگارندگان از هر دو واژه، آگاهانه استفاده کرده‌اند تا میان برنامه‌ها و طرح‌ها تطبیق واضح‌تر و مشخص‌تری انجام پذیرد.

۲۵. در دوره‌های اولیه شکل‌گیری نظام برنامه‌ریزی در انگلستان می‌توان به قانون‌های مسکن مصوب ۱۹۲۳ (Housing Act 1923)، قانون برنامه‌ریزی شهری و روستایی مصوب ۱۹۴۷ (Town and Country Planning Act 1947)، و در دوره‌های بعد به قانون برنامه‌ریزی شهری و روستایی مصوب ۱۹۶۸ و ۱۹۹۰ (Town and Country Act 1968, 1990) اشاره کرد.

26. Planning Policy Guidance

27. Planning Policy Statements

۲۸. (Development Plan Documents). اینها در واقع اسناد قانونی توسعه در سطح محلی قلمداد می‌شوند و مهم‌ترین‌شان سند راهبرد اصلی است که می‌بایست چشم‌اندازی کلی از نحوه توسعه در محدوده‌های تعیین‌شده را به همراه اهداف عملیاتی و راهکارهای مرتبط برای اجرای این اهداف ارائه کند. مسئولیت تهیه اسناد بر عهده مراجع برنامه‌ریزی محلی [LPAs] است. برای اطلاعات بیشتر ن.ک.

- Department for Communities and Local Government [DCLG] (2008) PPS 12: Creating Strong, Safe and Prosperous Communities through Local Spatial Planning, London: HMSO.

29. Harvard Institute of International Development

30. Department for Communities and Local Government

۳۱. (Supplementary Planning Documents). این اسناد مکمل را در صورت لزوم، مراجع برنامه‌ریزی محلی [LPAs] به منظور تدارک جزئیات بیشتر در زمینه سیاست‌گذاری‌های اسناد برنامه توسعه [DPDs] نظیر توصیه‌ها و رهنمودهای طراحی، برنامه‌های موضوعی و مانند اینها تهیه و تنظیم می‌کنند. لازم به توضیح است که اسناد طراحی شهری در زیرمجموعه این اسناد قرار می‌گیرند. برای اطلاعات بیشتر، ن.ک.

- Department for Communities and Local Government [DCLG] (2008) PPS 12: Creating Strong, Safe and Prosperous Communities through Local Spatial Planning, London: HMSO.

32. Local Planning Authorities

33. Districts

34. Boroughs

۳۵. (Design Policies). سیاست‌های طراحی به عنوان پیشنهادهای مشخص در اسناد برنامه توسعه [DPDs] تعریف می‌شوند و به مسائل اساسی و کلی نظیر مقیاس، تراکم، توده‌گذاری، ارتفاع، منظر، سیمای کلی و ارتباطات ساختمان‌ها با یکدیگر و توجه بیشتر به بستر محلی می‌پردازند و به طور کلی به سیاست‌های محدوده‌محور، سایت‌محور (موضعی) و موضوعی تقسیم‌بندی می‌شوند. برای اطلاعات بیشتر، ن.ک.

- Department of Environment, Transport and Regions [DETR] & Commission for Architecture and the Built Environment [CABE] (2000) By Design: Urban Design in the Planning System: Towards Better Practice, London: DETR.

36. Core Strategy

۳۶. (Local Development Framework). چارچوب توسعه محلی در واقع پوشه‌ای از اسناد است که بر اساس سیاست‌های فرادست (راهبرد فضایی و بیانیه‌های سیاست برنامه‌ریزی [PPSs]) شکل می‌گیرد و شامل گزارش‌های مختلف از جمله بیانیه مداخله جامعه محلی [SCI]، گزارش ارزیابی سالانه [AMR]، طرح کلی اسناد توسعه [LDS] و در نهایت مهم‌ترین سند این پوشه، یعنی اسناد برنامه توسعه [DPDs] است. برای اطلاعات بیشتر، ن.ک.

- Office of the Deputy Prime Minister [ODPM] (2004) PPS 12: Local Development Frameworks, London: HMSO.
- Department for Communities and Local Government [DCLG] (2008) PPS 12: Creating Strong, Safe and Prosperous Communities through Local Spatial Planning, London: HMSO.

38. Local Government Act 1972

39. Local Government and Public involvement in Health 2007

40. Mayor and Cabinet Executive

41. Leader and Cabinet Executive

42. Department of Environment

۴۳. (Non-Departmental Public Bodies). هیئت‌های عمومی غیرسازمانی در واقع در بدنه حکومتی قرار نمی‌گیرند و بیشتر به عنوان نهادهای مستقل یا نوعی اهرم در کنار سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها فعالیت می‌کنند، و با این حال وزارتخانه‌های مربوط، آنها را حمایت مالی می‌کنند.

44. Supplementary Planning Guidance

۴۴. عموماً در طرح‌های آماده‌سازی، توجه به فضاها و بافت‌های شهری، چگونگی تنظیم آنها و به طور کلی ایده‌های طراحی شهری در معیارها و ضوابط طرح‌ریزی کالبدی و تهیه طرح‌های جزئیات شهری به طور عام زمینه حضور طراحی شهری را فراهم می‌سازد و البته سیاست‌های مشخص در زمینه طراحی در آن به چشم نمی‌خورد.

۴۶. برای اطلاعات بیشتر، ن.ک.
 - Matthew Carmona & John Punter (1997) *The Design Dimension of Planning, Theory, Content and Best Practice for Design Policies*, pp. 318-320, London: Routledge.
47. Urban Design Frameworks
  48. Development Briefs
  49. Design Guides
  50. Master Plans
  51. Statement of Community Involvement

منابع

- بحرینی، سید حسین؛ امین‌زاده، بهناز (۱۳۸۵) «طراحی شهری در ایران: نگرشی نو»، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، صص. ۲۶-۱۳.
- نکاوت، کامران (۱۳۸۱) «طراحی شهری و تأکیده‌های محتوایی در نظام هدایت»، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۹، صص. ۴۳-۲۸.
- نکاوت، کامران (۱۳۸۴) «جایگاه سیاست‌های طراحی در نظام هدایت و راهبردی طراحی شهری»، فصلنامه جستارهای شهرسازی، شماره ۱۳ و ۱۴، صص. ۹۷-۹۰.
- شورای عالی شهرسازی و معماری (۱۳۸۷) *تعریف طراحی فضای شهری* (۱۳۸۷/۵/۷). <http://ghavanin.ir>.
- شورای عالی شهرسازی و معماری (۱۳۸۷) *مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران درخصوص ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری* (۱۳۸۷/۹/۲۵). <http://ghavanin.ir>.
- گروه توسعه بین‌المللی دانشگاه هاروارد (۱۳۸۱) *راه‌حل گروه هاروارد برای طراحی شهری تهران*، ترجمه: فرشاد نوریان، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، تهران.
- گلکار، کوروش (۱۳۷۹) «مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری»، نشریه علمی- پژوهشی صفا، شماره ۳۲، صص. ۶۵-۳۸.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۶) «طراحی شهری در عمل؛ تجربه رامشمار: الگویی برای هدایت و کنترل چندسطحی در طراحی شهری»، فصلنامه آبادی، شماره ۲۱، صص. ۳۷-۳۰.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۸) «طراحی شهری سیاست‌گذار؛ طراحی شهری طرح‌ریز؛ پیشنهاد الگوهای عملیاتی جهت تدوین ابزارهای هدایت و کنترل در ایران»، نشریه علمی- پژوهشی صفا، شماره ۴۶، صص. ۶۶-۵۱.
- مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری (۱۳۸۶) *طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه شهری*، انتشارات مرکز مطالعاتی تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- وزارت محیط‌زیست، حمل‌ونقل و مناطق شهری انگلستان [DETR] (۱۳۸۷) *طرح‌های توسعه، راهنمای عمل صحیح*، ترجمه: ناصر برک‌پور، ایرج اسدی و رعنا تقدسی، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.
- هیئت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۸) *آیین‌نامه نحوه بررسی و تصویب طرح‌های توسعه و عمران محلی، ناحیه‌ای، منطقه‌ای و ملی و مقررات شهرسازی و معماری کشور* (۱۳۷۸/۱۰/۱۲). <http://tarh.majlis.ir>.
- هیئت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷) *آیین‌نامه شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و کارگروه‌های تخصصی* (۱۳۸۷/۵/۳۱). <http://tarh.majlis.ir>.
- هیئت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸) *آیین‌نامه اجرایی قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن* (۱۳۸۸/۲/۲۵). <http://tarh.majlis.ir>.

- Bacon, E. (1963) "Urban Design as a Force in Comprehensive Planning", Journal of the American Planning Association, 29(1), 2-8.
- Carmona, M. & Punter, J. (1997) *The Design Dimension of Planning: Theory, Content and Best Practice for Design Policies*, London: Routledge.
- Commission for Architecture and the Built Environment [CABE] (2004) *Creating Successful Masterplans*, London: CABE.
- Department for Communities and Local Government [DCLG] (2008) *PPS 12: Creating Strong, Safe and Prosperous Communities through Local Spatial Planning*, London: HMSO.
- Department for Communities and Local Government [DCLG] (2009) *Annual Report 2009*, London: HMSO.
- Department of Environment, Transport and Regions [DETR] & Commission for Architecture and the Built Environment [CABE] (2000) *By Design: Urban Design in the Planning System: Towards Better Practice*, London: DETR.
- Department of the Environment, Transport and the Regions [DETR] & Commission for Architecture and the Built Environment [CABE] (2001) *The Value of Urban Design*, London: DETR.
- Lang, J. (2005) *Urban Design: A Typology of Procedures and Products*, Oxford: Architectural Press.
- Madanipur, A. (2006) "Roles and Challenges of Urban Design", Journal of Urban Design, 11(2), 173-193.
- Mills, M., Van de Bunt, G. & de Bruijn, J. (2006) "Comparative Research: Persistent Problems and Promising Solutions", International Sociology, 21(5), 619-631.
- Nijman, J. (2007) "Introduction—Comparative Urbanism", Urban Geography, 28(1), 1–6.
- Office of the Deputy Prime Minister [ODPM] (2004) *PPS 12: Local Development Frameworks*, London: HMSO.
- Office of the Deputy Prime Minister [ODPM] (2005) *PPS 1: Delivering Sustainable Development*, London: HMSO.
- Pickvance, C.G. (2001) "Four Varieties of Comparative Analysis", Journal of Housing and the Built Environment, 16(1), 7-28.
- Pierre, J. (2005) "Comparative Urban Governance: Uncovering Complex Causalities", Urban Affairs Review, 40(4), 446-462.
- Tilly, C. (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russell Sage Foundation.